

XAYOLIJ SARGUZASHT ADABIYOTIDA EKOLOGIK MUAMMOLAR TASVIRI

Xamroyeva Dilnoza Jahongir qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti

ilhomovadilnoza407@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada sarguzasht adabiyoti utopiya va antiutopiya janrlari bilan qanday bog'langanligi va bu ikki janrning birlashishi orqali inson hayotining murakkab jihatlarini qanday aks ettirilishi tahlil qilinadi. Maqolada Ahmad A'zamning "Ro'yo yoxud G'ulistonga Safar" asaridagi eko muammolar va yuqori texnologiyalarga ega bo'lgan jamiyatning tabiat bilan aloqasini yo'qotganligi o'rganiladi. Antiutopiya asarlari jahon va hokimiyat tizimlari haqida tanqidiy fikr yuritishga va tabiat bilan uyg'unlikda yashashning muhimligini anglashga undaydi va demokratiya, erkinlik va inson huquqlarining muhimligini eslatadi.

Kalit so'zlar: sarguzasht adabiyoti, utopiya, antiutopiya, ekologik muammolar, tabiat, texnologiya, jamiyat, hukumat, erkinlik, inson huquqlari

Abstract: This article examines the relationship between adventure literature and the genres of utopia and dystopia, and how the merging of these genres reflects the complex aspects of human life. It explores the ecological problems in Ahmad A'zam's "Ro'yo yoxud G'ulistonga Safar" and the loss of connection with nature in a society with advanced technology. Dystopian works encourage critical reflection on global affairs and systems of power, while emphasizing the importance of living in harmony with nature and reminding us of the significance of democracy, freedom, and human rights.

Keywords: adventure literature, utopia, dystopia, environmental issues, nature, technology, society, government, freedom, human rights.

Sarguzasht adabiyotining elementlari juda ko'p janr va turlarda o'z aksini topadi. Shuning uchun ham sarguzashtning ko'lami juda keng. Sarguzasht adabiy yo'nalishlar takomilida muhim o'rin tutadi. Chunonchi, mavzu va jamiyat tasviri nuqtayi nazaridan utopiya va antiutopiya janrlarini qayd etish mumkin. Sarguzasht adabiyoti antiutopiya kontekstida jamiyat va insoniyat haqidagi chuqur fikrlarni aks ettirishi mumkin. Sarguzasht hamda utopiya va antiutopiya solishtirilganda, erkinlik - qullik, kashfiyot, tajribalar – qamoq, cheklanish kabi qarama-qarshiliklar ko'zga tashlanadi. Ammo tadqiqot obyekti xayoliy sarguzashtlar etib belgilangani utopiya va antiutopiyalarga yaqin holatni anglatadi. Ikkala tushuncha birlashib, mukammallashib boyib boradi. Shuning uchun ham xayoliy sarguzashtlarni tadqiq etishda utopik va antiutopik jihatlarni ochib berishni muhim deb hisoblaymiz.

Antiutopiya asarlari odatda o'zida quyidagi elementlarni birlashtiradi:

- Totalitar tizim: Bu tizim barcha jamiyat a'zolari ustidan to'liq nazorat o'rnatadi va ularning erkin fikrlash va harakat qilish imkoniyatlarini cheklaydi.
- Texnologiya: Antiutopiyalarda texnologiya insoniyatga xizmat qilish o'rniga, uni nazorat qilish va qabul qilinishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlarni cheklash uchun ishlatiladi.
- Ideologiya: Totalitar tizimlar o'zlarining qat'iy ideologiyasiga ega bo'lib, u jamiyat a'zolarini o'zlarini o'ylashdan va mustaqil fikr yuritishdan mahrum qiladi.
- Qahramonlar: Antiutopiya qahramonlari ko'pincha bu tizimga qarshilik ko'rsatadigan, o'z erkinliklarini himoya qilishga harakat qiladigan shaxslardir.

Antiutopik romanga xos belgilardan yana biri ekologik muhitning yomonlashuvi, atrof-muhitga xavf solayotgan ekologik xavf-xatardir, shaharlarning vayron bo'lishidir. Antiutopiya asarlari insoniyatning kelajagi haqida xavotirli tasavvurlarni o'z ichiga oladi. Bu asarlar tez-tez

jamiyatdagi muammolar, hukmronlik tizimining zuhurlari va texnologiyaning insonga ta'sirini ko'rsatishga harakat qiladi. Antiutopiyaning shakllanishi badiiy adabiyotning jamiyatdagi muhim muammolarga e'tibor qaratish, insoniyatning kelajagini xavotirga solish va tanqidiy fikr yuritishga turtki bo'lish qobiliyatini ko'rsatadi. Bu janrning ildizlari chuqur va uning rivojlanishi bugungi kunda ham davom etmoqda. Antiutopiyaning muhim bir jihati bu tabiat bilan aloqaning yo'qolishi va uning o'rniga shahar landshaftlarini va sun'iy muhitni joylashishi hisoblanadi. Antiutopiyalarda tabiat ko'pincha tahdid yoki unutilish obyekti sifatida ko'rsatiladi. Hukumat va texnologiya tabiatni boshqarishga, unga "tegishli" deb hisoblanadigan shaklga keltirishga harakat qiladi. Buning natijasida tabiat o'zining asl go'zalligini yo'qotadi va insonlar tabiiy dunyo bilan aloqadan mahrum bo'ladilar. "1984" romanida olam qahramonlarning erkinlik va tabiat bilan aloqadan mahrum qilingan dunyodir. "Yangi ajib dunyo" da esa tabiat faqat "Qari qunyo" deb ataladigan qoldiq sifatida ko'rsatiladi, u jamiyat uchun tahdid deb hisoblanadi. Antiutopiyalardagi tabiatning bu tasviri bizga inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar haqida fikr yuritadigan qiladi. Bu dunyo bilan o'zaro aloqalarimizni qayta ko'rib chiqishga, tabiat bilan uyg'unlikda yashashning muhimligini anglashga undaydi. Antiutopiyalar bizga tabiatni himoya qilish, uning go'zalligini saqlab qolish va o'z kelajagimiz uchun mas'uliyatni o'z zimmamizga olish kerakligini eslatadi. Antiutopiyalardagi tabiat tasviri faqat bahs mavzusi emas, balki bir xavf-xatar haqidagi ogohlantirish hamdir. Biz o'zimizni bu xavf-xatarlardan himoya qilish uchun tabiat bilan uyg'unlikda yashash va uni himoya qilishga harakat qilishimiz kerak. Antiutopiyaning belgisi aholining tabiatdan mahrum etilganidir. Bunda yuqori sivilizatsiyaga erishgan jamiyat tabiat bilan aloqada bo'lmaydi. Tabiat zavolga yuz tutadi. Anglaganingizdek, bu yerda taraqqiyot tabiat kushandasi vazifasini o'taydi. Ahmad A'zamning "Ro'yo yoxud G'ulistonga safar" asarida esa butkul boshqacha holga guvohi bo'lamiz. Buning sababini bir tarafdin, davlar siyosati va ideologiyasi bilan bog'lasak, ikkinchi tarafdin, yozuvchining o'ziga xos mahorati deya baholaymiz. "Boshimni ilkis ko'tarib qarasam, ustimdan patlari ko'm-ko'k bir jannatdiy qush uchib o'tsa – ko'kqarg'a! G'aziramizning bog'-rog'larida ko'p bo'lar, tashlagan patina suvga solib ichirsa, ko'kyo'talga ham davo deyishar edi. Shu qushning yo'qolib ketganiga, eh-he, juda ko'p yillar bo'lgan. Ko'kyo'tal hali ham bor, uchrab turadi, lekin tamom ko'rinmay ketgan biz tomonlarda..." [1, B.129] G'ulistonda yozuvchi bolaligidagi tabiat ko'z o'ngida namoyon bo'ladi. Qizilishton, sassiqpopishak, ko'ktarg'oq kabi qush detallari asarga kiritiladi. Qahramonning tafakkur olamida qiziq o'zgarish yuz beradi. Nahotki yuksak rivojlangan davlatda tabiat shunchalar saqlanib qolsa deya hayratga tushadi? "G'uliston qanaqa joy a? G'uliyarlarni bu ahvolga solishda, ularni kuzatib turish texnikasida ancha ilgarilab ketgan bo'lsa-da, davr ma'nosida bizdan orqada qolgan shekilli..." [1, B.130] Tabiat bosh qahramonning bolaligini eslatadi. G'uliyot falsafaning qirralari juda ko'p, uning bir uchini eski tuzumga ishora qilib ketgandek, go'yo. Olma...Aksariyat antiutopik asarlarda yuqori darajadagi texnika qudratiga guvohi bo'lamiz. G'ulistonda ham shu holat: electron bo'yoq, oy yorug'ida ishlaydigan kameralar... "Tabiatni asrash borasida bizdan xiyla ilg'or ham ekanlar. Fikrda emas, atrof-muhitni toza saqlash ma'nosida, yana ham to'g'rirog'i, ularda bu narsalarning o'zi hali ancha toza ekan" [1, B.138] Har bir amalga oshirilayotgan ish ortida hukumatning manfur rejasi yotadi. Tabiat ustidan siyosiy tuzum o'z hukmini o'tkazayotganini tasavvur sig'dirish qiyin. Ammo olma daraxtining ko'p o'stirilishiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, masala yana-da oydinlashadi. Olimlar zanjirli bola tug'ilishi ustida bosh qotirishmoqda. Mantiqsiz va ro'yobga chiqmasligi aniq bo'lgan masala ustida olimlarni, ya'ni ziyoli qatlamni band qilish orqali hukumat o'z rejasini amalga oshirayapti. Amalda xalqni to'g'ri yo'lga boshlashi kerak bo'lgan ziyoli qatlam puch tajribalar o'tkazish bilan band. Olma tarkibidagi temir moddasi go'yoki ona organizmiga kirib bolaning zanjir bilan tug'ilishiga yordam beradi. Tug'ilganidan tushovlanishni tasavvurga sig'dirish g'oyatda qiyin. Davlat boshqaruvidagilar tabiatdan ham o'z

maqsadlari yo'lida oqilona foydalanyaptilar. Erkin A'zamning "Chapaklar va chalpaklar mamlakati" asarida ham shunga o'xshash holatni kuzatamiz. Aholi tabiat bilan band qilib qo'yilgan. "Bu shaharda majnuntolning ko'pligi! Hammayoqda shu daraxt — yo'l-yo'lkalar bo'yida ham, maydonu gulzorlarda ham. Boshqa og'och deyarli ko'rinmaydi. Bularning tagida ham boyagidek chelagu latta ko'targan jonsarak qizlar timirskilanib yuradi: yerga birorta barg tushmasligi kerak!" [2, B.23] Hattoki bargdagi changlar ham artib chiqiladi. Aholi o'z qilayotgan ishidan juda xursand. Hukumatning tabiatga g'amxo'rliги tufayli aholining ko'pchiligi o'z mehnatidan rohatlanadilar. Yozuvchi ushbu holatni sobiq tuzum davridagi holatga bog'laydi va tahlil qiladi. "Elliginchi yillarning bor hayotdan yiroq, nuqul shod-xurramlikni, kommunizm gulbog'lariyu porloq istiqbol va nurli cho'qqilarni tarannum etuvchi chuchmal, yaltiroq kinofilmlari, baland minbardan turib namoyishchi olomonga qo'l silkib qo'yayotgan mo'ylovdor dohiy va pastda — maydonda uning ko'nglini xushlamoq uchun o'lib-tirilib o'zini har ko'yga solayotgan mehnatkash xalq ommasi yodingizdadir?" [2, B.25] Aholining ham mehnatida ulug' dohiyga yaxshi ko'rinish manfaati bor.

Yuqorida "Ro'yo yoxud G'ulistonga Safar" asarida antiutopiyaning ekologik jihatlarini qanday aks etganligi tahlil qilindi. Ahmad A'zam asarida yuqori texnologiyalarga ega bo'lgan jamiyatning tabiat bilan aloqasi yo'qligi, tabiat resurslari hukumatning manfaati uchun qo'llanilishi va aholi o'zlarini tabiatdan ajratilgan holda yashayotganligi ta'kidlandi. Antiutopiyalarda tabiat bilan aloqa yo'qotilishi insonlarning erkinligi va baxtini cheklashi mumkinligi haqidagi fikrlar ko'rsatiladi. Shuningdek, bu asarlar tabiatni himoya qilish va barqaror rivojlanish muhimligini eslatadi. Antiutopik asarlar bizga o'z dunyosi va hokimiyat tizimlari haqida tanqidiy fikr yuritadigan qiladi. Ular bizga demokratiya, erkinlik va inson huquqlarining muhimligini eslatadi. Shuningdek, tabiat bilan uyg'unlikda yashash va tabiatni himoya qilish muhimligini anglashga undaydi.

Xulosa qilib aytganda, sarguzasht adabiyotiga utopiya va antiutopiya janrlariga qanday ta'sir ko'rsatganligi va bu ikkala janrning birlashishi orqali inson hayotining murakkab jihatlarini ko'rsatish imkoni mavjudligini ko'rib chiqdik. Antiutopik asarlar bizga jamiyat va inson tabiati haqida chuqur fikr yuritish imkonini beradi, shu bilan birga o'z erkinligimizni himoya qilish va tabiat bilan uyg'unlikda yashash muhimligini anglashga undaydi. Maqolada "Ro'yo yoxud G'ulistonga Safar" va "Chapaklar va chalpaklar mamlakati" asarlarida ko'tarilgan eko muammolarni tahlil qilinib, bu asarlar o'z davrining ijodiy yondashuvini ko'rsatish imkoni bo'ldi. Ushbu asarlar bizga zamonaviy dunyoning rivojlanishi va tabiat bilan o'zaro munosabatlarimiz haqida o'ylashga undaydi. Bu maqola sizning antiutopiya janriga bo'lgan qiziqishingizni kuchaytiradi va o'z atrofingizda ro'y berayotgan voqealar haqida tanqidiy fikr yuritishga da'vat etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A'zam A. Ro'yo yoxud G'ulistonga safar. Yangi asr avlodi. 2010.
2. A'zam E. Chapaklar va chalpaklar mamlakati.
<https://api.ziyonet.uz/uploads/books/476281/5b191262323e4.pdf>
3. A dictionary of literary and thematic Terms. Edward Quinn. Facts on file. USA. – 2006.
4. Dystopias & Utopias: Dystopias. Miami Dade College.
<https://libraryguides.mdc.edu/c.php?g=957851&p=6914808>